

KÖNYVEK

Szirmai Rezső- Gartner Pál: Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben. Pelikán Kiadó, Budapest, 1993. II., bővített kiadás. (Eredeti kiadás: Faust Kiadó, 1946).

1946-ban Európa és Magyarország még éppen csak ocsúdóban volt a második világháború pusztításából és a náci népirtás okozta sokkból. Már folytak a háborús és emberiség elleni bűntetteket elkövetők pereit, de a nagyon közeli múlttal való szembenézés, a számvetés, a katasztrófa okainak feltárása még éppen csak elkezdődött. Óhatatlanul felvetődött a kérdés: milyen személyiséggel rendelkeznek azok az emberek, akik idáig juttatták az országot? Milyenek voltak azoknak a politikusoknak a mindennapjai, akiket a publikum addig csak a háborús sikerpropaganda szűrőjén keresztül ismerhetett? Milyenek voltak a gyilkosok, amikor magánéletüket élték, kedvteléseiknek hódoltak?

Ezekre a kérdésekre keres választ Szirmai Rezső és Gartner Pál könyve, amely az újságíró Szirmai rövid, érzékletes jellemrajzai mellett a lélekbúvár Gartner pszichoanalitikus interjút tartalmazza, amelyekben megkísérel a népbírói tárgyalás alatt álló nyilas vezetők és más szélsőjobboldali politikusok, újságírók cselekedeteinek lelki mozgatórugóira rávilágítani, rekonstruálni életútjukat. Szövegünk le mielőbb: a *Fasiszta lelkek* nem tudományos mű, nem alkalmas tudományos következtetések levonására. Az már első látásra világos, hogy a jó tollú Szirmai Rezső indulattól fűtött próterei a propagandisztikus újságírás műfajába tartoznak. A Gartner által készített beszélgetések súlyos módszertani problémáiról maga a szerző (freudomarxista orvos-publicista, akinek neve a címlapon nem szerepel) is így vall:

„Mértani rajzok készítésénél szokás előbb az ábra végpontjait meghatározni, azután összekötni a kijelölt pontokat... A mélypszichológiai diagnosztikai vizsgálá-

lat menete más. A végső ábra - ha az ösztinteségi atmoszféra megbízható feltételei adva vannak - hosszas vizsgálódás után a kis részletek egymásutánjából alakul ki.

A közölt esetekben az ösztinteség külső és belső feltételei nincsenek biztosítva, így ... a végpontokat kell előbb kirajzolni és azokat összekötni egymással. Az az ábra, ami így kialakul, nagy valószínűséggel azonos a megvizsgált egyénnel." (88. o.) Nyilvánvaló, hogy Gartner itt előremenekül a kételyek elől, amelyek interjúi kényszerű rövidege, irreális kérdései szituációja (foglyokról van szó!) miatt merültek fel benne. Mégis úgy vélem: jól tette, hogy engedett a „navigare necesse est" parancsának, és megírta ezt a könyvet.

Vannak ugyanis helyzetek - márpedig Közép-Kelet-Európa huszadik századi történelme bőséggel produkált ilyeneket! -, amikor a társadalomkutató önhibáján kívül nem tud hiteles, ellenőrizhető információhoz jutni. Azt gondolom, hogy ilyenkor kényszerűen fel kell vállalni a „tudománytalan", falszifikálhatatlan spekulációkat, sőt, akár az e vállalással járó esetleges tekintélycsorbultást is, különben a relevancia szintén alapvető szempontja háttérbe szorul. A szakma szabályainak szó szerinti betartása esetén ugyanis a valóság feltárása helyett annak elfedéséhez járulnánk hozzá. Persze, az érem másik oldala az, hogy amíg az emberek nem válaszolnak őszintén a kutatók kérdéseire, a különféle kóklereknek, váteszeknek, a publicisztikus, közbeszédimitáló „társadalomtudományak" jócskán marad mozgásteret.

Kényszerhelyzetben van a recenzens is, hiszen egy nagyrészt hipotézisekre szorítóköző könyvről igazi műbírálat helyett csak reflexiókat közölhet, tehát azt tárhatja az olvasó elé, ami a *Fasiszta lelkek*-ről eszébe jutott. Ezen a téren dicséret illeti Gartner, mert - bár az egyes interjúalanyokról szóló elemzéseink inkább csak erőltetett „mélyenkedések" - összefoglaló előszavában gondolatébresztő módon summázza azokat a tapasztalatokat, amelyeket a csekély anyag kínál. Jó érzékkel veszi észre, hogy a válaszadók több-

ségének milyen csekély a libidója, hogy egyesek milyen erősen hajlanak a „mérnökösödésre” (vö. Adornóék „manipulátor” típusával!). Ami azt illeti, hasonló karakter volt Sztálin, Gerő stb. is, s ezért mai eszünkkel inkább totalitárius lelkeknek titulálnánk a kötetben szereplőket, mintsem egyszerűen csak fasisztáknak.

Ezzel kapcsolatos egy olyan értelmezési lehetőség is, amelyhez olykor Gartner is közel jár, végül mégis csukott szemmel megy el mellette. A jeles pszichoanalitikus azt felismeri ugyan, hogy: „A vizsgáltak lelkében nincs ellentét az ösztön-követelések és az erkölcsi-én igényei között. Azt tartják erkölcsileg is helyesnek, amit az ösztönviláguk is akart” (11. o.), azt azonban nem érti, hogy bár a foglyok szinte valamennyien sejtik, hogy milyen büntetésre vár rájuk, szemrebbenés nélkül tovább tagadnak, és bűntudatuk sincs (jól alszanak, nincsenek neurotikus szorongásos és hisztériás tünetek, nem kíséreltek meg öngyilkosságot). Gartner itt azt nem veszi észre, hogy kérdezettjei ebből a szempontból csakugyan *fasiszta* lelkek, akik egy olyan ideológiában hisznek, amely szerint mindig a győztesnek van igaza. (Másképp: sok veszélyes, visszaeső köztörvényes bűnöző is üzemi balesetnek fogja fel, ha elfogják és elítélik: ez „benne van a jegy árában”). „Ha mindaz igaz lett volna, amit gondoltam, akkor most nem beszélgetnénk itt”, mondja széles gesztusokkal Görgey Vince (47. o.) Mások „magasabb elvekre” hivatkoznak: „Ereztem sokszor, hogy általánosabb emberi szempontból bizony nem mindig kifogástalanok azok az eszközök, amelyeket egy egész világ ellen dülő harcunkban kénytelenek voltunk használni.” (Kolosvári-Borcsa, 65. o.) „Sajnáltam a szenvedő zsidókat. De az volt a meggyőződésem, hogy egy elkerülhetetlen történelmi fejlődéssel állunk szemben.” (Imrédy, 106. o.) „... a bűncelekményeknek csak egy százalékát vagyok hajlandó közönséges bűncelekményként elbírálni, kilencvenkilenc százalékát legfeljebb lélektani szempontból tartom bűncelekménynek... (Szálasi, 216. o.)

Azt hiszem, Hannah Arendt jó nyomon jár *A totalitarizmus gyökereiben*, ami-

kor azt fejtegeti, hogy a totalitárius lelket az a doxa(zma) irányítja, amely szerint az új, tökéletes világ (teljesen igazságos társadalom, biológiailag hibátlan embertípus) megteremtésének célja minden eszököt szentesít. [Legyünk sportszerűek Gartnerrel szemben: ő is sejtí, hogy egyes interjúalanyai miért kérkednek érzelmi és szerelmi életük szegényességével: „Nagyon sok vezető személyiség terjeszt és terjesztett magáról olyan híreket, amelyek emberfelettlének állítják be. Ezekről a vezető egyénekről úgy tudja a közhit, hogy aszexualisak, vegetáriánusok, rettenthetetlenek stb.” (229. o.)] Ezt a mentalitást jól szemléltetik a másik totalitarizmus egykori prófétájának, Bertold Brechtnek a sorai: „*Ki a kommunizmusért küzd / Annak tudnia kell küzdeni és nem küzdeni, / Az igazat mondani és elhallgatni az igazat, / Szolgálatot teljesíteni s megtagadni, / Ígéretet megtartani és meg nem tartani, / Veszélybe rohanni és veszélyt kikerülni, / Ismertnek lenni és ismeretlennek is. / Aki a kommunizmusért küzd: / egyetlen erénye van csupán, / Hogy a kommunizmusért küzd.*”

A totalitarizmus elmélete természetesen csak egyike azoknak a megközelítéseknek, amelyek a holocaust vizsgálata során termékenyeknek bizonyulhatnak. Annyi mindenképpen világosnak tűnik, hogy a „fasiszta lélek” kutatása során a pusztán individuálpszichológiai perspektíva nem elegendő. Az elemzést a tágabb szociokulturális környezet összefüggésrendszerébe ágyazva kell elvégezni. Ehhez azonban le kell vonni bizonyos következtetéseket, amelyek a holocaust-kutató szerepkörének ártelmezésével, identitásának, előfeltévéseinek újrafogalmazásával kapcsolatosak, és meg kell szabadulni néhány szemléleti béklyótól.

Azt szerencsére talán mondani se kell, hogy például a német kollektív pszichével kapcsolatos antifasiszta nemzetkarakterológiai spekulációk tarthatatlanok. Az is nyilvánvaló azonban, hogy a szociokarakterológiai konstrukciók - akár az autoriter személyiséggel, akár a kispolgár vagy a dzsentri természetrajzával, illetve a lumpenelemek pszichopatológiájával kapcsolatos változatban - szintén a torzítás számos veszélyét rejtik maguk-

ban. Ormos Mária *Hitler*, valamint John Lukacs *Churchill és Hitler* című könyvei (eltérő színvonalon, különböző világnézeti indíttatással) arra is felhívják a figyelmet, hogy búcsút kell intenünk a félnótás, féltőkü mázsolóról szóló, csak indulatkiélésre alkalmas doxazmáknak is.

Erős Ferencnek a *Fasiszta lelkekhez* írt utószava tudatosan kontrasztot alkot ezekkel a megközelítésekkel szemben. A szerző, a projekciós és bűnbakelméletek hazai monográfiája, arra a gondolkodóra hivatkozik, aki ezeknek a teóriáknak a legjelentősebb magyarországi kritikus: Bibó Istvánra. Bibónak a faszizmusról és az antifaszizmusról vallott nézetei (így a német hitstériáról és a zsidókérdésről szóló tanulmányai) eddig kevés méltatásban részesültek. Okkal gyaníthatjuk, hogy a faszizmus és az antiszemitizmus hazai értelmezéseiben azért is dominálnak még mindig a kivetítéses magyarázatok, mert szellemi életünk nemigen tud mit kezdeni azzal a rendkívül heurisztikus, de sokszor éppen ezért zavarba ejtő szemlélettel, amellyel Bibó ezeket a jelenségeket kezeli. Ezért a továbbiakban - a bizonyos fokú terjedelmi aránytalanságot is vállalva - bővebben foglalkozom Bibó koncepciójának legizgalmasabb, legújyszerűbb vonásaival.

Azt Bibó sem vitatja, hogy sok deklasszált kispolgár és idült reakciós szegődött a faszizmus hívéül, mint ahogy azt sem, hogy a fasiszta vezérek elvetemült, kriminális személyiségek. Irrelevánsnak tartja azonban azokat az interpretációkat, amelyek a bűneiket másokra áthárító deviánsukat tartják a faszizmus okozóinak, mert ezek az ördöggel akarják kiűzni a Belzebubot. Ez az álláspont ugyanis csak tüneti, és nem oki terápiára ad lehetőséget: „A faszizmus lényege éppen az, hogy a törvénytisztelő, tisztességes emberek értékvilágát zavarja meg... A törvény uralmának legnagyobb ellensége nem a törvényen kívüli ember, hanem azok a tisztátlan és hamis helyzetek, amelyek a törvényt rosszá, semmitmondóvá és képmentesítik.” (Bibó István: *Válogatott művek*. Magvető, 1986. I. köt. 465. o.)

Ilyen hamis helyzet áll elő, amikor „valamely történeti megrázkódtatás azt a

görcsös félelmet ülteti el, hogy a szabadság előrehaladása veszélyezteti a nemzet ügyét” (Uo. 467. o.). A feldolgozatlan traumákból alakulnak ki a közösségi hisztériák, amelyek „tünetei: a közösségnek a realitásoktól való elrugaszkodása, az élet által feladott problémák megoldására való képtelensége, az önértékelés bizonytalan és túlméretezett volta és a környező világ behatásaira adott reakciók irreális és aránytalan volta.” (o. 374. o.) A hisztéria nem egyes egyének individuálpiszichológiai vagy morális defektusa, nem is a metafizikusán tételezett közösségiségnek mint olyannak a lelki zavara, hanem egyéni interakciók olyan torzult struktúrája, amelyben a kérdéseket sem lehet helyesen feltenni, s amelyben a csapdahelyzetek merevgörcszerű módon, zárt rendszerre csomósodnak össze: „Mindeme személyek, akik a közösség hisztérikus megnyilvánulásait akár politikai cselekvéssel, akár egyszerű elfogadással és helyességgel kialakítják, ... lehetnek igen ép lelkű, egészséges és szimpatikus emberek...” (Uo. 375. o.) „A közösségi hisztéria ugyanis az egész közösség állapota... Hiába pusztítunk el minden »gonosz« embert, a hisztéria téveszméi és hamis reakciói békés családfőkben, hatgyermekes családnyákbán... fognak tovább élni...” (Uo. 376. o.)

Bibó az antiszemitizmus okai között sem a szakirodalomban leggyakrabban emlegetett középkori előítéletet és a modern társadalomfejlődés zavarait tartja elsődlegesnek, hanem a hisztérikus görcsös, szegregált kommunikációs struktúrát: „Az egész környezetnek - antiszemitáknak és nem antiszemitáknak - a zsidókról való tapasztalatai *egyneműek*: az antiszemiták *rémképei* a nem antiszemitákkal közös *tapasztalatok* torz és ferde értékeléséből erednek, de anyagukban azonosak.” (Uo. 708. o.) Egyúttal elhatárolja magát a köznapi moralizálástól is, amely az antiszemitizmus értégmentes egyben racionális, problémamegoldó vizsgálatának legfőbb akadály: „...a környezet zsidókról szerzett tapasztalatainak az antiszemitizmusban szerepük van... Nem az az antiszemita állítás, hogy az antiszemitizmus okai között a

zsidók is szerepelnek, hanem az, amely azt mondja, hogy az antiszemitizmus indulatai és akciói jogosult és indokolt válasz a zsidókkal kapcsolatos tapasztalatokra (Bibó: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Bibó, id. mű, II. köt. 685. o.). Annak megértéséhez, hogy rendes emberek is lehetnek a faszizmus legalábbis passzív asszisztensei, vagy hogy az antiszemitizmus okai között a zsidók is szerepelnek, nem elegendő a tudományos felkészültség, az európai látókör vagy az elemzőkézség. Még valami kell hozzá: a kutató ne féljen attól, hogy „*tout comprendre, c'est tout pardonner*”. Saját példámon tudom lemérni, milyen nehéz még a holocaust-túlélők leszármazottainak is, hogy „a dolgot őt magát nézzék”, és megszabaduljanak a szüntelen önvádtól: csak nem hajtom-e magam is az antiszemitizmus malmára a vizet, ha *sine ira et studio* próbálok meg vizsgálni? Bibó munkássága éppen arra tanít, hogy a hisztéria bármely olyan csoport sajátja lehet, amely nem képes vagy nem akar az őt ért tragédia után felnőtt módon szembenézni a realitásokkal, és Berne-nek az *Emberi játzmák* című könyvéből ismert „Faláb”-játzmát játssza. Minél nagyobb volt az elszenvedett sokk, annál nagyobb szükség van arra, hogy a szenvedők felismerjék: még ha minden elveszett is, csak rajtuk múlik, hogy legalább józan, praktikus ítélőképességüket, a valósággal való kapcsolatukat ne veszítsék el, mert ezt senki más nem teheti meg helyettük.

A hosszúra nyúlt kitérő után Gartnerék könyvéhez visszatérve: egy szempontból indokolt, hogy a szerzőpáros Szalasiékról alkotott képe többnyire eltér Adornóék manipulátor-típusától, vagy például Arendt Eichmann-elemzésétől. A magyar szélsőjobboldal prominenseire azért nem alkalmazható kellőképpen Zygmunt Bauman *Modernity and the Holocaust* című művének paradigmája sem, mert ők (természetesen Antal Istvánt és Imrédyt kivéve) egy *konzolidálatlan* fasiszta rezsim élén állottak, s ezért inkább Röhmöt, Gregor Strassert vagy éppen a vasgárdistákat mintázták, mint Hitlert, Himmlert vagy Eichmannat. Ezt húzza alá az is, hogy a Magyarország és Németor-

szág közötti modernizációs különbség népiértő apparátusaik „hatékonyságában” is megmutatkozott - ez pedig közvetve megerősíti Bauman ama felismerését, miszerint Auschwitz és vele az íróasztalos tömeggyilkos típusa csak egy kellően modern társadalomban jöhetett létre.

A Röhmrel és a Strasserral való párhuzamot az is indokolja, hogy a nyilatkozat annak idején „nacionálbolsevistáknak” is nevezték, és valóban, a *Fasiszta lelkek* több interjúalánya (ld. Görgey, 45-46. o., Kassai-Schallmayer, 57. o., Antal, 95. o., Pálffy 176. o.) szimpatizált is bizonyos szocialisztikus nézetekkel. (Rákosiék tehát nemcsak abból a cinikus megfontolásból támaszkodtak a kisnyilasokra, hogy legyen kiből Recskre verőlegényeket toborozniuk. Ezt a rekrutációs stratégiát valós társadalmi bázis és ideológiai rokonság is alátámasztotta.) A német náciük ezért is nézték le olyan mélyen a magyar nemzetiszocialistákat; csak „ha nincs ló, számár is jó” alapon fanyalodtak rájuk. A németek a taylorizált, „eiskalt” népiértés hívei voltak, s nem az SA-hoz hasonló, áforradalmi jellegű, szervezetlen fosztogatáséi, a fegyelmetlen, kanibalisztikus bacchanáliáékéi. Ez a különbség a német és a magyar náci vezetők lelki alkata között is megmutatkozott.

Összegzésül: ez a könyv egyáltalán nem olyan haszontalan, mint amit „tudománytalansága” sejtet, legnagyobb érdeme azonban mégiscsak az, hogy egyáltalán megszületett. A két legnívósabb fejezete ugyanis Erős Ferenc és Karsai László utószava. Mindketten igyekeznek tapintatosan kipótolni az interjúkötet tudományos fundamentumának hiányait: Erős a releváns lélektani teóriák, Karsai pedig az adott történelmi szituáció kontextusában helyezi el a művet, s ezt mindketten igen informatívan teszik. Persze, utólag könnyű okosnak lenni - epéskedhetnénk. A jelen baljóslatú tendenciái azonban arra intenek: muszáj okosnak lennünk. Nem elég csak nem elfelejteni 1944-et - elvégre a Bourbonok sem felejtettek! Igaz, nem is tanultak abból, amit emlékezetük megőrzött...

Balog Iván

Dina Wardi: Memorial Candles: The Children of Holocaust. Tavistock/Routledge, London and New York, 1992.

Az ortodox zsidók házában egy közeli rokon halálának évfordulóján gyűjtanak emlékmécesest. Dina Wardi, izraeli pszichoterapeuta könyvében az emlékméces metaforát arra használja, hogy azoknak a zsidó gyermekeknek az érzelmevilágát tárja fel, akiket szülei a meggyilkolt rokon helyére jelöltek ki. A metafora ereje óriási. Olyan zsidó szimbólumról van szó, amelyhez számtalan érzelm - gyász, büntudat, félelem - tapad, de a fény és reménység forrását is jelenti. A holocaustot túlélt szülők többsége alig beszél arról gyermekének, hogy milyen szenvedéseket élt át, tudattalanul mégis közvetíti a traumát. A titkolózás, a képtelenség éppen annak a súlyos ténynek a kimondására, amely láthatatlanul szinte minden pillanatban jelen van, komoly következményekkel jár. Az elhallgatás lassan más témákra is rátelepszik, a családi kommunikáció vésszen beszűkül. Ha éppen arról nem lehet beszélni, ami a legfontosabb a család életében, minek beszélni egyáltalán. Csönd van. Ez a csönd lassan körülfonja a családot, immár senki sem fejezi ki szabadon érzelmeit, vágyait, nem idézi fel a múltját. Ebben a szűk határok közt mozgó kommunikációs sémában mindenki csakis azokat a szerepeket játszhatja, amelyeket kiosztottak rá. Az elvárásokat pedig pontosan teljesíteni kell, nincs feloldozás.

Az „emlékméces gyermekek” - Wardi szerint -jóval súlyosabb érzelmi megterhelés alá kerülnek, mint a többi gyermek a családban, mivel ők nem pusztán résztvevői szülei sérült lelki életének, hanem sajátos küldetést is teljesíteniük kell. Az ő feladatuk, hogy a kihullott generáció után maradt óriási űrt betöltsék, hídként szolgáljanak múlt és jövő között. Nemritkán két-három nevük is van, amely a meggyilkolt vagy eltűnt rokonok nevével azonos. Már egészen fiatalon megtanulják, hogy nem lázadhatnak soruk ellen, nekik az a dolguk, hogy megvédjék szüleiket a kétségbeesésükkel, múltjukkal szemben, és hogy megőrizték a folyamatosságot élők és holtak között.

„Három nevet is kaptam... Tegnap, amikor a vendégségben valaki megkérdezte, hogy hívnak, zavarba jöttem. Nem tudtam, melyik nevemet mondjam. Tulajdonképpen az egész családomat a vállamon hordom. Nincs más választásom, mint hogy hurcoljam a halottakat a hátamon.”

Az élő emlékművek szinte elvesztik identitásukat, de mégsem állítható, hogy csak veszteségeik vannak. Erőt merítenek abból, hogy azonosulnak egy szeretett rokonnal, és ez az erő később a forrása lehet annak a felismerésnek, hogy kiléphetnek örök időkre rájuk osztott szerepkörükből.

A szerző, aki 1938-ban Olaszországban született, egyéves korában érkezett Palesztinába. A holocaust gyermekének nevezi magát annak ellenére, hogy Palesztinában, majd Izraelben nőtt fel, távol a holocaust borzalmaitól. 1946-ban, közvetlenül a második világháború után, amikor először látogatta meg családját Olaszországban, nagyanyja elvitte abba a kolostorba, ahol a németek elől bujkált a háború alatt. Ez az emlék mély nyomot hagyott benne, és sohasem felejtette el.

Dina Wardi több mint húsz éve folytat csoportterápiát a túlélők gyermekeivel, így óriási tapasztalata és gyakorlata alapján hiteles és megrendítő képet ad a terápiában résztvevők lelki konfliktusairól, az átélt traumákról. A túlélők gyermekei csak jónéhány terápiában eltöltött év után válnak képessé arra, hogy megszabaduljanak örökségük súlyától, és visszaköveteljék saját identitásukat.

Dina Wardi könyve nem könnyű olvasmány. Nagy erejű, sodró lendületű és fájdalmas írás arról, milyen sötét árnyékok vet a holocaust még az újabb generációk életére is, és milyen nehéz megszabadulni ettől az árnyéktól. A túlélők gyermekei gyakran nagyon sikeresek szakmájukban, látszólag jól boldogulnak a hétköznapi életben is, kapcsolataik azonban többnyire szerencsétlenül alakulnak, kudarcra érnek véget. Wardi szerint ez annak a következménye, hogy olyan családban éltek, ahol az érzelmi megfosztottság és a túlgondoskodás egyszerre volt jelen. A túlélők közül sokan az

első gyermek születése után mély depresszióba zuhantak, képtelenné válva arra, hogy gyermekeik érzelmi igényeit megfelelő szinten elégítsék ki. Óriási energiát fordítottak azonban gyermekeik elemi szinten történő ellátására, amelynek szélsőséges formája, a tületetés sem volt ritka jelenség. A koncentrációs táborok egykori lakói nem felejtették el az éhezés rémét. Azok a nők, akik a táborból való felszabadulásuk után nem sokkal családot alapítottak, majd gyermeket szültek, még távolról sem álltak készen az anyaságra. Éveken át súlyos fenyegetettségben, nemcsak fizikai, hanem érzelmi veszélyhelyzetben éltek. Felszabadulásuk után mindenekelőtt nekik lett volna szükségük arra, hogy szeretetet, biztonságot kapjanak, hogy feldolgozhassák azt, amit átéltek, meggyászolhassák halottaikat. A testet-lelket pusztító munkatáborok robotjából kiszabadulván, pszichikailag bezárultak, és még hosszú időn át legfeljebb arra voltak képesek, hogy automatikusan „működjenek”. Belső bizsogástalék híján éppen azt a védőpajzs funkciót nem tudták ellátni, amelyre egy gyermeknek a születése utáni években feltétlenül szüksége van.

Wardi sokéves munkája során azt figyelte meg, hogy azok a gyermekek, akiknek szülei aktívan harcoltak a náci ellen, gyakran erős, szinte kényszeres vágyat éreznek arra, hogy munkájukban kitűnjenek, kiemelkedő teljesítményeket nyújtsanak. Ezzel szemben a passzív áldozatok gyermekei szívesebben választják hivatásul a segítő szakmát. Aki kiszolgáltatott, ahhoz vonzódik, akinek a fájdalmával azonosulhat annak reményében, hogy az segít feloldani saját fájdalmát is. A másokon való segítség egyben önségyt is jelent. Ha más támaszává tudunk válni, talán megvédhetjük önmagunkat is a kiszolgáltatottság rettenetes érzésétől, és végre biztonságban lehetünk.

Wardi úgy véli, az „emlékméses gyermekeknek” a pszichoterápia számos állomásán kell végighaladniuk, amíg felismerik, hogy a szüleiket ért megaláztatásokat mennyiben befolyásolták választásaikat, egész önképüket. Ha sikerül feloldani merev védekezési mechanizmusa-

ikat, akkor van remény arra, hogy megszabaduljanak a rájuk osztott szereptől, és megtalálják önmagukat.

A könyv ennek a nehéz és fájdalmas folyamatnak az állomásait mutatja be számtalan csoportterápiás beszélgetés anyagának gazdag illusztrálásával. Az egyszerű stílusban írt könyv hosszú részleteket idéz fel a terápiás csoportmunkáról. A könyv szerzője családterápiát, csoportterápiát és Gestalt terápiát is tanult (utóbbit a módszer megalkotójától, Fritz Perlstől).

A részletek gazdag bemutatásával Wardi azt kívánja bizonyítani, hogy a csoportterápia különösen hatékony a túlélők gyermekeinek kezelésében. A szerző, aki alapos ismerője a holocausttal foglalkozó pszichoanalitikus és pszichiátriai irodalomnak, minden fejezetet azzal kezd, hogy összefoglalja a fejezetben bemutatott csoportterápiás eseményekhez szorosan kapcsolódó legfontosabb elméleteket. Wardi hajlamos arra, hogy túlzásba vigye a freudi terminológia alkalmazását, ami lényegesen kevésbé érdekes az olvasó számára, mint a résztvevők érzelmi életútjának olykor lélegzetelállítóan izgalmas felidézése. „A holtakkal együtt eltemettek engem is, miközben éltem” - vallja az egyik csoporttag.

Az *Emlékméses* megrázó olvasmány mindazok számára, akik szembekerülnek a holocaust traumáját elszenvedett túlélőkkel és leszármazottaikkal, mindazok számára, akik tudományos érdeklődést mutatnak a késői traumatizáció hatása iránt, és mindazok számára, akik emlékeznek.

Lévai Katalin

ÚJ KÖNYVEK

Sigmund Freud: *A patkányember*. Klinikai esettanulmányok. Fordította: Alpár Zsuzsa, Lőrincz Zsuzsa, Paneth Gábor. (Sigmund Freud Művei II.) Cserépfalvi, Bp., 1994.

Sigmund Freud: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat-Talentum, Bp., 1994. 2. változatlan kiadás.

Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről. Szerkesztette: Szummer Csaba, Erős Ferenc. Fordította: Bánfai Bea, Ehmann Bea, Lengyel József, Szummer Csaba, Vajda Mihály, Vitézy Zsófia. Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein, Kari Popper, Jürgen Habermas, Paul Ricoeur, Adolf Davidson, Richard Rorty tanulmányai. Cserépfalvi, Bp., 1994.

J. Laplanche - J. B. Pontalis: *A pszichoanalízis szótára.* Fordította: Albert Sándor, Burján Mónika, Gyimesi Timea, Pálffy Miklós. A magyar változatot szerkesztette Erős Ferenc, Gellériné Lázár Márta, Pléh Csaba. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.

Harmat Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis.* Második, átdolgozott és bővített magyar nyelvű kiadás. Bethlen Gábor Kiadó, 1994.

Vikár György: *Az emlékezés ösvényein.* Balassi Kiadó, Bp., 1994.

Erich Fromm: *Birtokolni vagy létezni?* Fordította: Hidas Zoltán. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.

Bruno Bettelheim: *Az elég jó szülő.* Fordította: Rakovszky Zsuzsa. Gondolat, Bp., 1994.

Alfred Adler: *Életünk jelentése.* Fordította: S. Nyíró József. Kossuth, Bp., 1994.

Alfred Adler: *Emberismeret.* Fordította: Kulcsár István. Göncöl, Bp., 1994. 2. kiadás.

C. G. Jung: *Titokzatos jelek az égen.* Fordította: S. Nyíró József. Kossuth, Bp., 1993.

C. G. Jung: *Az alkímiai konjunkció.* Fordította: Pikó Gábor Mózes. Kötet Kiadó, Nyíregyháza, 1994.

Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája.* 2., javított kiadás. T-Twins, Bp., 1994.

Wolf gang Schivelbusch: *Írástudók alkonya.* A frankfurti értelmiség a húszas években. Fordította: Mesterházi Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.

Ottó F. Kernberg: *Borderline személyiség-szerveződés és patológiás narcizmus.* Fordította: Cserne István stb. Jegyzet gyanánt. (Párbeszéd könyvek) Párbeszéd - Autizmus Alapítvány, Bp., 1993.

Szkizofrénia. Szerkesztette: Bitter István, Füredi János. (A pszichiátria haladása) Füredi János, Bitter István, Bánki M. Csaba, Csorba János, Frecska Edit, Tóth

Miklós, Kenéz József és Dabasi Gabriella tanulmányai. Cserépfalvi - Psychoeducatio - Léleknevelési Alapítvány, Bp., 1994.

Kényszerbetegség. Szerkesztette: Németh Attila. Cserépfalvi - Psychoeducatio-Léleknevelési Alapítvány, Bp., 1994.

Magyar Pszichoanalitikus Egyesület: *Tudományos előadások 1992-1993.* Szerkesztette: Flaskay Gábor. Függőség-tárgykapcsolat-vizontáttétel. Hárdi István, Halász Anna, Blümel Ferenc, Ajkay Klára, Flaskay Gábor, Pető Katalin és Csordás Viktória tanulmányai. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület - Animula, Bp., 1994.

Csáth Géza: *Egy elmebeteg nő naplója.* Magvető, Bp., 1994.

Bruno Bettelheim: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek.* Fordította: Kunos László. Gondolat, Bp., 1994. 3. kiadás.

Bálint Mihály: *Az őstörés.* A regresszió terápiás vonatkozásai. (Hermész könyvek) Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.

Csepeli György: *A meghatározatlan állapot.* Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak. EGO SCHOOL, Bp., 1993.

Buda Béla: *Szexuális viselkedés.* Jelenségek és zavarok - társadalmi és orvosi dilemmák. Tanulmányok. Animula, Budapest. 1994.

Donald O. Hebb: *A pszichológia alapkérdései.* Fordította: Czigler István, Lénárt László, Molnár Péter, Pléh Csaba, Szabó Imre. Gondolat - Talentum, Budapest, 1994. 4. kiadás.